

Långt före folkhemmet

1940-TAL. MIN BARNDOM i Göteborgs innerstad. Då och då ringer det på dörren. En liten gubbe med ljus blå ögon sträcker ut handen när jag öppnar. Ber om en slant. Får ett paket smörgåsar och går besviken därifrån. Vi kunde väl gett honom ett par kronor till en pilsner.

1840-tal i Stockholm. Wendela Hebbe går ut i Stockholms slum för att göra sina socialreportage om de fattigaste fattiga. Carl Jonas Love Almqvist reser till London och beskriver tiggandet i kåserande form men med allvarlig underton.

Det är fattigdomens och filantropins tid i svältårens Sverige. Aftonbladet och Lars Johan Hierta går i spetsen för att åstadkomma förbättringar för de fattiga som lever i misär i stora slumområden. En politiskt polariserande fråga, då som nu. Hans dotter Anna Hierta-Retzius startar arbetsstugor för barn till fattiga industriarbetare.

Nej, fattigdomen avskaffades inte, som vi kan märka av en accelererande debatt om tiggeriförbud. Den finns åter mitt ibland oss. I det här temanumret blickar vi tillbaka på ett Sverige långt före folkhem och välfärdsreformer men med ett embryo till det välstånd som skulle bli fullkomligt självklart för dagens medelåldringar. Min egen generation minns åtminstone små tiggande gubbar.

INNEHÅLL WENDELAVISAN NR 63 höst 2019

Omslag: "Kampen for tilværelsen" av Christian Krohg från 1889

Foto: Nasjonalmuseet i Oslo	1
Tiggeri leder till revolution!.....	3
Anna Hierta Retzius och arbetsstugorna	4
Anna Hierta och Gustaf Retzius: Hyllade och hatade samhällstoppar.....	6
Den besynnerlige herrn och de fattiges vän.....	9
Vem är fattig?.....	10
Geografi och ideologi i "Det går an"	12
Årets två Wendelapris: Respekt, ömsinhet och berättarteknik	14
Alice fick plats i kärlekssagan.....	15
Konstnärsvänninnorna Maj och Mollie	16
I konstsamlarens hem.....	18
Bokanmälningar.....	19
Nya i styrelsen	22
2020: Dags för medlemsavgiften.....	23
Programsidan	24

Av Ami Lönnroth
Journalist och författare
Ordförande Wendelas Vänner

Läs också i detta nummer om "Skallmätaren Gustaf Retzius" i en anmälan av Nils Uddenbergs spännande biografi, om Lars Lönnroths "Geijerarvet", Martin Schibbys "Jakten på Dawit" och Annika Hamruds "Fundamentalisterna"!

Mycket av innehållet i detta nummer pekar fram mot våra kulturprogram under säsongen. Så är det med konstsamlaren Tom Lundin, med Hierta, Hebbe, Almqvist, med Annika Hamrud och Nils Uddenberg. Se programsidan. Välkomna!

Till sist en bön – betala medlemsavgiften för 2020! Utan den ingen WendelAvisa!

Bild: Per Eric Mattsson

WendelAvisan

REDAKTION Per Eric Mattsson,
Ami Lönnroth, Karin Månsson och
Maria Holmerin Nord

GRAFISK FORM Maria Holmerin Nord,
Formula Fri HB

TRYCK Kringel-Offset, Södertälje

MEDLEMSKAP I WENDELAS VÄNNER

Årsbetalande medlem 200 kr
Famijlemedlemskap 250 kr
Ständigt medlemskap 2 500 kr
BG 362-0879 SWISH 1230068593

HEMSIDA OCH BLOGG

www.wendela.se

E-POST info@wendela.se

BUTIK Öppettider samma som restaurangen

WENDELA HEBBES HUS

Vettersgatan 4, 151 71 Södertälje

POSTADRESS

c/o Lönnroth Mattsson
Badhusgatan 8C, 151 73 Södertälje

RESTAURANGEN: NM Restauranger AB
Vettersgatan 4, 151 71 Södertälje

www.hebbevillan.se
info@hebbevillan.se
Restaurangchef Abbe Haffo,
070-799 09 27
Bankgiro 196-4113

WENDELAS VÄNNERS STYRELSE

Ordförande:

Ami Lönnroth, 070-324 95 14

Vice ordförande:

Birger Svanteson, 073-692 48 65

Anita Göthammar, 070-307 35 29

Jan Lewenhagen, 073-309 77 15

Helena Lundström Cronholm,
070-952 54 70

Per Eric Mattsson, 070-661 22 21

Emilia Pettersson, 070-435 54 74

Ester Rudolfsson Mattsson,
070-551 94 79

Agneta Sommansson, 070-310 99 62

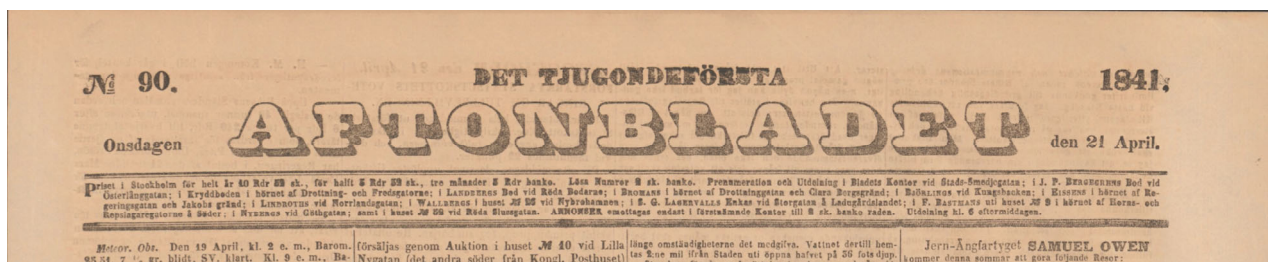
Gerd Örvind, 073-08 446 70

Hedersordförande:

Inga Lewenhaupt, 08-20 15 07

Hedersledamot:

Signe Andersson, 08-550 139 87

Tiggeri leder till revolution!

(Från vår korrespondent i London)

Så kunde det ha stått i Aftonbladet
i februari 1841.

WENDELA HEBBES kollega på redaktionen Carl Jonas Love Almqvist var ute på en drygt sex månaders resa till Paris och London och skickade hem samhällsanalyser i form av reseberättelser och kåserier. Men rubriken var istället "Quincy Parriot", mer i linje med författarens smak för klangfulla ord och namn. Det låter som ett namn och så är det. I detta kåseri har Almqvist besökt London Zoo i Regent's Park och sett hur väl man tar hand om dessa djur, och på väg därifrån slinker in på ett möte där han bereds tillfälle för att teckna sig för hednamissionen och hamnar till slut i fula, dystra och lortiga gator, och gör där en upptäckt. Så fort en "gentleman" passerar, finns där en gatsopare till hands, som sopar en gång i den slaskiga gatan så att passagen kan ske utan att den fine herrn besmutsas. Men vår korrespondent har inga småpengar och känner sig illa till mods av den erbjudna servicen. Hans gatsopare avvisar den erbjudna sixpencen (50 öre). "Tis too much, Sir". De båda börjar samtala. Vandraren får höra om de andra som i gatan står till tjänst med service. Till exempel fruntimret som säljer svavelstickor – det är förtäckt tiggeri. "Självmod är förbjudet, herre, tigga är också förbjudet, arbete finns icke,

för alla de hundratusen, som gå i London." Fruntimret med sina stickor – det är bara en skylt för det hon egentligen gör, tigger. "Ser herrn, hon är en Mumie... av tvång! En Mumie före sin död."

Så bjuder gatsoparen flanören hem till sig. Det befinner sig att han inte bor som en tiggare. Gatsopandet är bara en mask för en filantrop – en aktivist skulle vi säga idag. Det är denne man som heter Quincy Parriot. Vår korrespondent samtalar sedan i tre artiklar med denna filosof. Tillhör han en sekt? "Visserligen; jag tillhör en liten sekt utan privilegier och utan särdeles inflytande: jag är människovän." Han är chartist, det vill säga anhängare av rösträtt och andra rättigheter för de fattiga. Likaväl som vi ser efter djuren på zoo och andra länders fattiga, måste vi ge rättigheter och ett värdigt liv åt de som tigger. Vi behöver reformer. Om de styrande inte genomför förändringar blir resultatet revolution. Det förefaller som om överklassen är hindermännen för reformer. De vill tydligen ha revolutionen.

Under tiden sopar tiggarna gator, säljer svavelstickor, pantar burkar eller tar hand om kundvagnar.

Men, nu gick jag vilse. Jag blandar ihop dåtid med nutid.

Olof Holm

OLOF HOLM ÄR sekreterare i Almqvistsällskapet och kreativ kompositör av många spännande litterära program i regi både av det egna sällskapet och DELS (De litterära sällskapens samarbetsnämnd) där Wendelas Vänner ingår.

Den 17 november bjuder våra två föreningar på ett scenprogram, förlagt till Oktoberteatern, med rubriken "Hierta, Hebbe, Almqvist – moderna människor & visionära journalister". Det blir ett program med samtal, texter och sketcher från en dramatisk period när det moderna Sverige föddes.

Där får vi möta Almqvists tiggare, bekanta oss med Hiertas vanvördiga journalistik och uppleva Wendela Hebbes socialreportage, allt gestaltat av skådespelarna Richard Forsgren och Tuvalisa Rangström. Medverkar gör också Olof Holm och Ami Lönnroth från de två sällskapen, under ledning av förra radiochefen Kerstin Brunnberg.

AL

Anna Hierta Retzius och arbetsstugorna

Arbetsstugor för barn kallades de, det sena 1800-talets motsvarighet till våra dagars fritidshem. Det var ställen dit barn kunde komma efter skoldagens slut.

PÅ ARBETSSTUGAN FICK de lära sig utföra visst praktiskt arbete, sådant som snickeri, skomakeri, spånadsarbete, vävnad och liknande. I gengäld fick barnen ett mål mat. I några fall fick de även ersättning för sitt arbete.

På så vis kunde barnen hållas borta från gatans fria men farliga liv, ett liv som alltför lätt, ansågs det, ledde dem in i tiggeri eller tjuveri.

Eldsjälen bakom arbetsstugorna tillika initiativtagare var Anna Hierta-Retzius, dotter till Lars. Hon var en välbeställd kvinna (faderns efterlämnade förmögenhet var stor), hon var gift men barnlös och hon hade ett starkt engagemang för samhällets utsatta – och för kvinnosaken.

Som så många andra, inte bara i Sverige, hade hon sett med oro på hur hem- och samhällsliv förändrades när städerna växte och den expanderande industrin sög upp allt mer arbetskraft. En följd av detta blev att ”många barn i de fattigaste familjerna under större delen af dagen komma att sakna föräldravård och driva sysslolösa omkring på gator och torg samt sålunda, utsatta för allehanda

frestelser, mer eller mindre förvildas och förfalla”.

Citatet är från Anna Hierta-Retzius och hennes gedigna bok om arbetsstugeverksamheten i Sverige. Hon skrev den på uppdrag av Stiftelsen Lars Hiertas minne som satsade mycket pengar i just de här aktiviteterna.

När Hierta-Retzius skrev boken 1895 hade hon tio års erfarenhet att luta sig mot. Det hade instiftats arbetsstugor inte bara i storstaden utan även i flera större landsortsstäder. Och man hade prövat lite olika sysslor inom stugorna.

Alltsammans var mycket välorganiserat och dokumenterat.

Av Karin Månsson
Journalist och medlem av
WendelAvisans redaktion

Idéerna hade hon fått både från Europa och Amerika. Hon verkar väl insatt i tidens pedagogiska teorier. Hon hänvisar i boken till tyska försök med barnkrubbor för de riktigt små barnen och Kindergärten för barn i vad vi skulle beskriva som förskoleåldern ("där barnen sysselsätts med handarbeten, ritning, sång och uppfostrande lekar"). Dock riktar sig dessa institutioner främst till barn ur "burgna" familjer.

Med arbetsstugorna är det annorlunda. De skapas för att erbjuda vettig sysselsättning för de barn som är

hänvisade till att klara sig själva när föräldrarna arbetar. Modellen hade redan prövats i Danmark och förverkligades i Finland och Norge ungefär samtidigt som Anna Hierta-Retzius satte i gång sitt projekt.

Det gällde alltså att skapa sammanhang för barnen. Och det måste vara av sådant slag att det lockade barnen till arbetsstugorna. Arbetsuppgifterna skulle vara meningsfulla, vara någorlunda intressanta för stunden och ge nyttiga kunskaper för framtiden.

ETT FÖRSÖK MED att låta barnen ta med sig lagningsarbeten och liknande från sina hem föll inte alls väl ut, berättar Anna Hierta-Retzius i boken. Barnen tyckte inte om det och det rimmar illa med idéerna bakom arbetsstugorna, att barnen "böra få utveckla sin handafärdighet och sin iakttagelseförmåga".

Det är intressant att se hur diskussionen kring arbetsstugorna i sent 1800-tal tangerar vår egen tids erfarenheter. Så till exempel talas det mycket om faran med att barn driver omkring på egen hand efter skoltid.

Bilderna är tagna på Hagalunds arbetsstuga i Solna runt 1900. Till vänster träslöjdssalen och ovan sömnad och läsning. Bilderna kommer från Stockholmskällan/Stockholms stadsmuseum, okänd fotograf.

De kan bilda ligor som stjal och rånar. För att inte tala om tiggeriet:

"Om man blott visste hur skadligt detta är för barnen!" utropar en talare på en konferens om "vanartighet". Han vill göra det olagligt att ens ge till tiggare.

De vanartiga barnen hamnar ofta på uppfostringsanstalt. Då är skadan redan skedd.

Bättre är att satsa framåt, enligt Anna Hierta-Retzius: "Den största barmhertigheten är att hjälpa människorna att hjälpa sig själva."

Där hade arbetsstugorna för barn en viktig uppgift.

Karin Månsson

Anna Hierta och Gustaf Retzius: Hyllade och hatade samhällstoppar

Gustaf Retzius (1842–1919) var en framstående neuroanatom och antropolog. I den senare rollen var han mycket intresserad av att mäta skallar. Han och hans hustru Anna, dotter till den legendariske Aftonbladsredaktören Lars Johan Hierta, var mycket engagerade för arbetarklassens villkor, skol- och kvinnofrågor. Från att ha varit hyllade liberaler blev de allt mer konservativa framför allt i moralfrågor.

Nils Uddenberg (ovan) har skrivit en omfattande biografi över detta motsägelsefulla par. Frågorna är många: Varför var det så intressant att mäta skallar? Måste det alltid vara rasistiskt? Hur kunde dessa socialt engagerade och välmenande människor komma så fullständigt på kant med sin samtid som de gjorde?

Den 19 april 2020 berättar Nils Uddenberg om sin bok i Wendela Hebbes hus, se programsidan på baksidan!.

Nils Uddenberg tecknar Gustaf Retzius porträtt i en ny bok, där även hustrun Anna Hierta ges stor plats. Vilka var egentligen det gåtfulla paret?

NÄR AMI LÖNNROTH och jag skrev vår bok om Lars Johan Hierta (Tidningskungen Lars Johan Hierta – den förste moderne svensken, W&W 1996) skrev vi också några rader om vetenskapsmannen Gustaf Retzius, som 1876 gifte sig med Hiertas yngsta dotter Anna. Vi kunde inte undgå att raljera över detta märkliga par, som hade så utomordentliga förutsättningar men som slutade sina liv föraktade av praktiskt taget hela samhället.

Nu har läkaren och författaren Nils Uddenberg skrivit en omsorgsfull, ytterst intressant och rolig bok, "Skallmätaren Gustaf Retzius – hyllad och hatad" (Fri tankes förlag 2019). Boken handlar i stor utsträckning också om hustrun, Anna Hierta-Retzius. Det är ett vällovligt försök att komma till rätta med det gåtfulla paret Hierta Retzius. Vilka var de? Egentligen.

Anna och Gustaf var i 35-årsaldern när de gifte sig. Det är svårt att tänka sig en lämpligare förbindelse. Båda tillhörde Stockholms väletablerade borgerlighet. Gustaf var son till den världsberömda anatomiforskaren Anders Retzius, inte minst känd för

Av Per Eric Mattsson
Styrelseledamot i Wendelas
Vänner

sin lansering av ett särskilt kranieindex. Gustaf hade dock själv skaffat sig en position som hjärnforskare och fick året efter bröllopet en egen professur i mikroskopbaserad forskning. Trycket från sig själv och inte minst från modern Emilia (Anders Retzius kraftfulla hustru) att fullborda faderns skallforskning var dock stort, som Nils Uddenberg ofta visar.

Anna var dotter till den liberala tidningsmannen och industrimagnaten Lars Johan Hierta, som hade avlidit 1872 och efterlämnat ett gott liberalt namn och en försvarlig förmögenhet. Anna hade redan gjort sig ett namn som aktiv i den organiserade kvinno-

Ovan: Gustaf Retzius utför antropologiska mätningar på "herr Fjällstedt från Härjedalen". Till vänster: Anna Hierta-Retzius på en ateljébild tagen av Herman Hamnqvist.

rörelse, som började växa fram efter mitten av 1800-talet i Stockholm (se föregående uppslag om Anna Hiertas imponerande arbetsstugeprojekt).

ÄVEN ANNA HADE en mycket stark moder vars förväntningar att upprätthålla faderns anseende blev så stort att Anna bland annat ansåg sig tvungen att klippa och klistra i brev som antydde allvarlig kärleksaffär med Wendela Hebbe (om detta kan man läsa mer i vår bok).

Gustaf var från början inte någon bakåsträvar, i yngre dagar tvärtom en framstegsman, liberal och modern, som skrev poesi och målade akvareller. Han var starkt kritisk till kyrka

och kungahus och troende darwinist, välvilligt inställd till kvinnosaken och engagerad i sådant som sociala frågor och skolans utveckling.

Som gifta gjorde paret flera "tjänste- och bildningsresor" utomlands och besökte vetenskapliga kongresser, vänner, kolleger och museer om vartannat. En lång resa till Egypten resulterade i tusentals gåvor – inte minst skallar – hem till museerna i Stockholm. En halvårsresa till Amerika omfattade hela den nordamerikanska kontinenten, världsutställning i Chicago och åtskilliga indiansamhällen. Även här med skallar och andra köpta forskningsobjekt med hem.

1851 SÅLDE LARS Johan Hierta Aftonbladet som han grundat drygt 20 år tidigare. 1884 tyckte Gustaf och Anna att tidningen hade van-släktats och blivit alltför konservativ och byråkratisk. De lyckades återköpa den och Gustaf Retzius lämnade forskarbanan och blev under de första åren arbetande chefredaktör. Det var ett konfliktfyllt arbete med ett samhälle på väg mot något slags polarisering. Fjärran från forskarvärlden kan man tycka.

En av de första "affärer" han råkade in i var Strindbergs stormiga Giftasprocess där han, märkligt kan man tycka i efterhand, tog Strindbergs parti. Om man får tro honom själv fick han efteråt ett mycket ödmjukt nästan undergivet tack och besök av Strindberg själv.

Tidningen var, kan man nog säga, länge liberal och frihandelsvänlig men blev successivt alltmer kultur-konservativ och kompromisslös.

Till råga på allt blev Gustaf Retzius själv av någon anledning ledamot av Svenska Akademien 1901. Där satt han formellt fram till sin död 1919.

Gustaf och Anna lyckades fjärma sig alltmer från samhället i övrigt och ständiga tvister drabbade dem. Nils Uddenberg berättar initierat och roligt om några av dessa. Man häpnar när man läser om avståndstagandet från, ja rent av, fiendskapen mot personer som Selma Lagerlöf, Ellen Key och den dubbla franska nobelpristagarinnan Madame Curie.

I SVENSKA AKADEMIEN, sägs det, satte han inte sin fot sedan Heidenstam blivit invald 1912. Dock ville han inte själv avgå ur Akademien. Då riskerade ju den tidigare mycket goda vännen Ellen Key att komma in i stället och det vore ett värre öde.

Det formella ägandet i Aftonbladet behöll makarna till 1907 då bröderna Harald och Arvid Sohlman fick köpa tidningen under löfte att driva den vidare i Hiertas liberala anda. Det blev naturligtvis kontroverser. Vad menas med liberal? Är det att närma sig "socialisten" Branting eller högergeneralen Lindman? Här hamnade Sohlmännen och Retzius på var sin sida, vilket framgår i ett brev så sent som 1911, citerat i boken.

1912 tog den tidigare kvinnoaks-kvinnan Anna Hierta-Retzius offentligt avstånd från kvinnlig rösträtt.

Så var det slutligen det här med

skallarna och skullmätning. Kan man på något vis koppla människans intellektuella och mentala egenskaper till hjärnans utseende och storlek? Uttryckt enkelt var det detta frågan gällde och den frågan var fortfarande i hög grad levande vetenskapligt i slutet av 1800-talet inte minst hos Gustaf Retzius och flera av hans kolleger världen över.

Skullmätning var sannerligen inte utdömt som forskningsgren. Så sent som 1896 beviljade riksdagen anslag för skullmätning av våra värnpliktiga rekryter. Inte mindre än 45 000 soldater mättes och registrerades de kommande åren under Gustaf Retzius ledning.

Ungefär samtidigt gick ett påbud från Retzius till forskare och vänner att överlåta sina egna hjärnor till forskningen efter den egna döden. Retzius själv analyserade fem avlidna vänners hjärnor och skrev och publicerade omsorgsfulla analyser.

ALLAS NAMN publicerades utom statsminister Themptanders. Han var den lättidentifierade statsmannen i undersökningen. Det blev också hans hjärna, som blev ett grundskott i analyserna. Hjärnan hade perfekt symmetri med identiskt lika hjärnhalvor. Det hade man inte väntat sig att finna hos den mångsidigt begåvade, rörlige, intellektuelle, sociale och trevlige statsmannen.

Kom till Wendelas hus den 19 april nästa år och hör Nils Uddenberg berätta och ställ själv gärna frågor. Min egen första fråga blir nog denna: Kan man, som någon recensent gjort, hävda att Nils nya bok innebär att Gustaf Retzius skamfilade anseende nu har fått en liten upprättelse?

Bilden på Nils Uddenberg är tagen av Dan Jibréus

Bilden på Per Eric är tagen av Ami Lönnroth

Bilderna på paret Hierta-Retzius på föregående uppslag kommer från Wikimedia Commons.

Bilden ovan på Gustaf Retzius kommer från Digitalt Museum/Göteborgs naturhistoriska museum.

Ebenezer Scrooge möter den nuvarande julens ande.

Bah! Humbug!

En av dåtidens konservativa röster möter vi i Charles Dickens "En julsaga", som kom ut 1843. Den snåle affärsmannen Ebenezer Scrooge får på julafton besök på sitt kontor av två insamlingsherrar:

– Tusentals personer saknar den nödvändigaste och hundratusentals vet inte av de enklaste bekvämligheter, sir.

– Finns det då inga fängelser? frågade Scrooge.

– Jo, det finns gott om fängelser, sade herrn och lade ifrån sig pennan.

– Och fattighuset är väl öppna som vanligt? frågade Scrooge.

– Ja, det är de, svarade herrn. Jag önskar att jag kunde säga motsatsen.

– Och trampkvarnen och lösdri-varlagen är väl inte avskaffade? sade Scrooge.

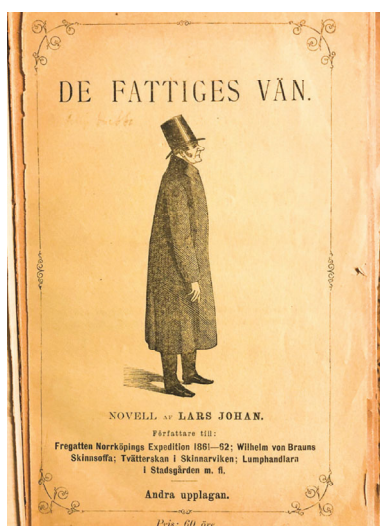
– Det finns mycket arbete för dem, sir.

– Det gläder mig! Jag blev nästan rädd av vad ni först sade, att något hade inträffat som hindrade dem att fungera."

Forts. sid 22

Den besynnerlige herrn och de fattiges vän

Detta nummer av WendelAvisan har som tema tiggeri och filantropi. Här passar den kunglige "sektern" Filip Hebbe väl in.

I en liten skrift på 30 sidor, "De fattiges vän" från 1877 av pseudonymen Lars Johan, beskrivs hur det kunde gå till när den Kunglige sektern utövade sin välgörenhet mot en enkefru Tornberg och hennes barn. Bakom pseudonymen döljer sig författaren Lars Johan Govenius (1828-1899).

FILIP HEBBE LEVDE mellan 1806 och 1869, var ogift och barnlös men blev genom arv en av Stockholms rikaste personer under 1800-talet. Han var barnbarnsbarn till Christian Hebbe som inflyttade till Sverige i början av 1700-talet och grundade det välkända Hebbeska handelshuset Christian Hebbe och söner. Import av allehanda spannmål var affärsidén. Gynnsamma krigskonjunkturer, inte minst Gustav III:s ryska krig, bidrog till framgångarna.

Wendela Hebbes man Clemens Hebbe var också i rakt led ättling till Christian Hebbe, men tillhörde en gren som under 1800-talet kännetecknades mer av konkurser än filantropi. Clemens själv och hans bröder är bra exempel härpå.

Efter Christian Hebbe blev sonen Simon Bernhard (Filips farfar) huvudman i handelshuset. Han placerade förmögenheten i slott, gods och gårdar och gjorde flera fideikommiss. Det ståtliga Hebbeska huset på Riddarholmen och två stora fastigheter på Skeppsbron är exempel liksom Vira bruk, Östanå slott och Tynnelsö slott.

När Filips far Filip Bernhard dog 1834 blev Filip huvudarvinge. Han slutade då sin enkla kanslistjänst, men behöll titeln Kunglig sekter.

På Tynnelsö slotts marker, en liten ö i Mälaren, skapade han vidsträckta trädgårdar och förskönade ägor med parker och lindalléer. På hans tid fanns över 800 fruktträd på

Tynnelsö. Till varje torpare skänkte han 50 fruktträd och betalade 10 kronor för det första skördade äpplet från varje träd.

Hans huvudsakliga bostad var en enkel lägenhet i Stockholm. Det var härifrån som han utövade sin välgörenhet efter ett noga planlagt system. Ingen verkligt behövande, sas det, värdjades förgäves om hans hjälp. De hjälpsökandes behov och levnadsförhållanden undersöktes på det mest noggranna sätt, och själv skyddade han aldrig mödan att enkelt klädd besöka de fattiga i deras hem, även om dessa var belägna i stadens utkanter.

På bestämda tider lämnades understöd åt en mängd fattiga i form av livsmedel, kläder och kontanter, dessutom betalade han hushyrn för flera fattiga, arbetsamma familjer. All denna verksamhet utövades i största hemlighet. Han blev närmast förnärad när det avslöjades vem som var givare.

Wendela Hebbe själv, när hon var i nöd efter makens flykt, lär ha blivit uppsökt av Filip och fått en slant.

Filip Hebbe invaldes 1852 som ledamot i Kungliga Musikaliska Akademien. Han blev känd för generösa gåvor till de musikstuderande. Musikkribbenten Frans Hedberg har skrivit om honom under rubriken "Den besynnerlige herrn". Det har också sagts om honom att av alla nya böcker köpte han två exemplar, varav ett för biblioteket på Tynnelsö.

Per Eric Mattsson

Vem är fattig?

Tidigt i vår historia började vi skilja mellan fattiga ”utan egen förskyllan” och fattiga med attitydproblem.

PÅ KUNGLIGA BIBLIOTEKET finns det en databas med alla digitaliserade svenska dagstidningar. Där kan man söka på olika begrepp och få en uppfattning om hur stor uppmärksamhet de har getts över tid. Orden ”fattig”, ”fattigdom” och ”fattigvård” är vanligt förekommande under 1800-talets sista decennier. Sedan blir de mer och mer ovanliga och är nästan helt borta under efterkrigstiden, för att dramatiskt öka igen från 2014.

Något har med andra ord hänt de senaste fem åren. Ser vi oss omkring hittar vi till exempel åtstramningar för långtidssjukskrivna och -arbetslösa, försämringar i pensionssystemet och en återkomst av tiggare i vår vardagsmiljö.

Redan 2010 skriver Kommunalarbetaren: ”Arbetsförmågebegreppet är – – – inte medicinskt. Det är en politisk avvägning av hur generös det statliga skyddsnätet ska vara för sjuka.”

År 2016 motionerar Edward Riedl (M) i riksdagen om möjligheten att införa lokala tiggeriförbud: ”EU:s fria rörlighet har aldrig varit till för att enskilda medlemsländer ska agera socialtjänst åt andra medlemsländer som inte tar hand om sin egen befolkning.”

Eskilstuna är en av de kommuner som har infört ett tillståndskrav

för ”passiv penninginsamling”. Maria Chergui, gruppleadare för Vänsterpartiet i Eskilstuna, tar avstånd från beslutet i en debattartikel i ETC i augusti i år:

”Det går inte att förbjuda fattigdom”, skriver hon. ”Ett tiggeriförbud eller ett krav på tillstånd som tydligt syftar till det samma, är att sparka på människor som redan ligger ner.”

Vad har vi för arv med oss när vi diskuterar och förhåller oss till fattigdomen i dag?

En tidsbild från det tidiga 1900-talet får vi i Jean Websters flickbok Pappa Långben (Daddy-Long-Legs) från 1912. Där skriver Jerusha ”Judy” Abbott brev till den okände välgörare som bekostar hennes collegestudier:

”Här var en biskop i morse, och vad tror ni han sade?

’Bibelns mest välsignelsebringande löfte är detta: ’De fattiga haven I alltid hos eder’. De äro till för att vi må lära oss att vara barmhärtiga.’

Observera att de fattiga är ett slags nyttiga husdjur. Om jag inte hade utvecklats till en så fin dam skulle jag ha rest mig efter gudstjänsten och talat om för honom vad jag tänkte.”

Judy är 17 år och har ditintills levt hela sitt liv på barnhem. Hon vet vad det vill säga att vara fattig och blir med rätta upprörd över biskopens von oben-perspektiv.

Biskopens perspektiv kan dock spåras ända tillbaka till det medeltida Europa. Där var fattigdomen en självklar del av en fast och orubblig världsordning. De fattiga gav de rika talrika möjligheter att utföra barmhärtighetsgärningar, kanske främst för sin egen frälsnings skull.

”Kära barn, låt icke den fattige lida nöd och var icke hård mot den torftige”, står det i Syraks bok i Karl XII:s Bibelöversättning.

1500-talets kyrkliga reformation och den gryende industrialismens behov av arbetskraft förändrar synen på den fattige. Bara den som var fattig ”utan egen förskyllan” skulle få hjälp. I den engelska fattiglagen från 1601 talas om ”the impotent poor”, de som inte kunde hjälpa sitt tillstånd. De kunde efter bedömning erhålla bröd och pengar och placeras i fattighus.

ANDRA FATTIGA, tiggare, arbetslösa och lösdrivare sattes i arbetshus och korrektionsanstalter. Det var deras attityd som blev problemet, bristande arbetsvilja och moral, helt enkelt. De behövde disciplin och fasta strukturer.

Så uppstod två kategorier av fattiga. De har genom historien fått många namn och etiketter (förtjänta/icke förtjänta, värdiga/ovärdiga, absolut hjälplösa/relativt hjälplösa, rätt/orätt) och uppdelningen lever kvar ända

Av Maria Holmerin Nord
Redaktionsmedlem och form-
givare av WendelAvisan

in i vår egen tid. I en brittisk studie från 1982 ansåg nästan en fjärdedel av intervjupersonerna att människor som söker socialbidrag borde skämmas. I en svensk undersökning från tidigt 1990-tal instämde sju av tio helt eller delvis i påståendet "Många av dem som får socialbidrag är egentligen inte fattiga!"

1700-talets upplysningstid snuddade vid tanken på alla människors rättigheter, även de fattigas, och i början av 1800-talet uppfanns begreppet fattigvård. Det som hade varit socknens enskilda angelägenhet blev föremål för utredningar och regleringar.

Fattigvårdens organisation var en återkommande fråga under 1800-talets alla riksdagar. Ibland

väger mer progressiva tankar över med oftast är det de restriktiva som vinner.

Liberalerna i riksdagen var kluvna i frågan. Å ena sidan var de emot statlig inblandning, å andra sidan var omsorgen om den fattige en klar vänsterfråga. I Lars Johan Hiertas fall segrade omsorgen. Han var aktiv i alla riksdagar från 1823 till 1872 och sa så här i ett av sina anföranden (jag har moderniserat stavningen):

"EFTERSINNAR MAN rätt religionens första bud i avseende på förhållandet till medmänniskor: att jag skall älska min nästa som mig själv, så måste man ovillkorligt inse, att man kan göra mycket för hela denna angelägenhets ordnande och oändligt mycket mer än hittills är gjort, utan att ändå ha uppfyllt mer än en obetydlig del av detta religionsbud."

Hierta pläderade för att fattigvård skulle göras till en statsangelägenhet för att "motarbeta den hydra av likgiltighet och egoism, som är så benägen att trycka ner den fattige."

Han fick förstås mothugg. Så här kunde det låta i det konservativa lägret, där godsägaren, statstjänstemannen och etnologen Leonhard Fredrik Rääf var en av de tongivande:

"Sedan den fordnä ödmjuka bönen om barmhärtighet och hjälp övergått

till ett trotsande pock på erhållen rättighet, och forntids godhjärtade medlidande förvandlats till en förhatad pålaga, har blygden att ligga andra till last upphört i jämbredd med välgörenhetens njutning."

I ett utlåtande från ett utskott i första kammaren 1869 heter det så här:

"Rättighet till hjälp undanröjer nödvändigheten att tänka för sig själv, att genom arbete, umbäranden och sparsamhet betrygga sin ställning, den inleder till lättja och ett sysslolöst liv och till att ta hjälpen av andra, och härmed är människan i de flesta fall förlorad, för det förnedrar människan djupt att tigga det bröd, som kan förtjänas."

Då är vi mitt i missväxtåren och Sveriges sista stora hungersnöd! Historikern Sverker Oredsson berättar hur diskussionen kunde låta:

"A. O. Wallenberg hade då talat mot hjälpåtgärder och med exempel från Norrland varnat för den demoralisering, som kom i undsättningsanstaltens spår. I ett genmäle hade riksarkivarie Nordström i stället pekat på demoralisering i följd av arbetslöshet och elände.

Ironiskt instämmande från lantmannen Gustaf Kolmodin: